

אהרון אפלפלד

סיפור חיים

פרק 18

Aharon Appelfeld

Het verhaal van een leven

Vertaald uit het Hebreeuws door Kees Meiling

Hebreeuwse uitgave: Keter, Jeruzalem 1999

Nederlandse vertaling: Ambo Anthos uitgevers, Amsterdam 2005,
ISBN 90-263-2055-8

Hoofdstuk 18

1 אני מדפדף ביומן הישן שלי. הדפים הצהיבו־הוריקו, כמה
 . דבוקים אלה לאלה, וכתב היד הבלתי אחיד כבר מטושטש.
 . שנים רבות היה מונח במזוודה ולא פתחתי אותו. פחדתי מן
 . המחברות הללו שמא יחשפו פחד־גורל ופגמי־אופי, ששנים
 5 אני מנסה להעלים מעצמי.
 . השנה 1946, שנת עלייתי ארצה, והיומן הוא פסיפס של
 . מילים בגרמנית, בידיש, בעברית ואפילו ברותנית. אני אומר
 . "מילים", ולא "משפטים", שכן באותה שנה עוד לא מסוגל
 10 הייתי לחבר מילים למשפטים, והמילים היו מיני זעקות
 . בלומות של נער בן ארבע־עשרה, שכל השפות שדיבר בהן
 . אבדו לו והוא נותר בלא שפה, והיומן שימש לו פינת סתרים
 . שבה גיבב שאריות של שפת אִם ומילים שרכש זה עתה. גיבוב
 . זה אינו ביטוי אלא תמונה נפש.
 15 באין שפה הכול כאוס ובלבול ופחד מְדברים שאין לפחד
 . מהם. באותה עת רוב הילדים סביבי גמגמו, דיברו בקול רם או
 . הבליעו את המילים. באין שפה נחשף האופי העירום.
 . המוחצנים בינינו קולם נהיה רם יותר והמופנמים, קולם נבלע
 . בהם באלם. בלא שפת אִם אדם הוא בעל מום.
 20 שפת אמי הייתה גרמנית, אמי אהבה את השפה וטיפחה

Ik blader in mijn oude dagboek. De bladzijden zijn geelgroen geworden; sommige kleven aan elkaar en mijn onregelmatige handschrift is al bijna uitgewist. Jarenlang heeft het in een koffer gelegen en heb ik het niet opengeslagen. Ik was bang voor deze schriften, bang dat ze wellicht existentiële angsten en karakterfouten zouden blootleggen die ik al jaren voor mezelf probeer te verbergen.

Het is 1946, het jaar dat ik naar Palestina emigreerde, en het dagboek is een mozaïek van woorden in het Duits, Jiddisch, Hebreeuws en zelfs Roetheens. Ik zeg 'woorden' en niet 'zinnen', omdat ik in dat jaar nog niet in staat was woorden tot zinnen te verbinden, en de woorden waren een soort gesmoorde kreten van een jongen van veertien jaar, die alle talen waarin hij had gesproken was kwijtgeraakt en die zonder taal was achtergebleven; en het dagboek diende hem als een verborgen hoekje waarin hij resten van een moedertaal en van woorden die hij onlangs had verworven opeenhoopte. 'Opeenhoping' is geen fraaie uitdrukking, maar geeft een beeld van de toestand waarin zijn ziel verkeerde.

Zonder taal is alles chaos en verwarring en vrees voor zaken waarvoor je niet zou hoeven te vrezen. In die tijd stotterden de meeste kinderen om me heen; ze praatten te hard of slikten de woorden in. Zonder taal wordt het naakte karakter blootgelegd. Van de extraverten onder ons werd de stem steeds luider en de stem van de introverten werd in stomheid verzwolgen. Zonder moedertaal is een mens gehandicapt.

De taal van mijn moeder was Duits. Mijn moeder hield van die taal en cultiveerde

1 אותה, המילים בפיה נשמעו צלולות כמו השמיעה אותן
 . בפעמון זכוכית אקזוטי. סבתי דיברה יידיש ולשפתה היה צליל
 . אחר, נכון יותר טעם אחר, שכן העלתה תמיד על ליבי לפתן
 . של שזיפים יבשים. המשרתת דיברה רותנית מעורבת במילים
 5 משלנו ובמילים משל סבתא. עם המשרתת ביליתי שעות רבות
 . ביום. היא לא תבעה ממני משמעת או שינון, רק ביקשה
 . לשמח אותי. אהבתי אותה ואת שפתה, ועד היום זכר פניה
 . טבוע בי, אף שברגע מבחן, כשעזרתה נחוצה הייתה כאוויר
 . לנשימה, ברחה מהבית כשבכיסִי שמלתה תכשיטים ומזומנים
 10 שגנבה מאיתנו. שפה נוספת, שלא השתמשנו בה בבית, אבל
 . היא נשמעה היטב ברחוב, הייתה רומנית. אחרי מלחמת
 . העולם הראשונה סופחה ארץ הולדתי בוקובינה לרומניה,
 . ושפת השלטון הייתה רומנית. דיברנו רומנית משובשת
 . ומעולם לא הפנמנו שפה זו.

15 ארבע שפות הקיפו אותנו וחיו בתוכנו באיזו התאמה
 . משונה, משלימות זו את זו. אם דיברת גרמנית וחסרים היו לך
 . מילה, צירוף או פתגם, נעזרת ביידיש או ברותנית. לשווא ניסו
 . הורי לשמור על טהרות הגרמנית. מילים מן השפות שהקיפו
 . אותנו זרמו אלינו באין משים. ארבע השפות יצרו יחד מעין
 20 שפה אחת, והיא עשירה בניואנסים, בניגודים, בהומור
 . ובסאטירה. בשפה זו היה מקום רב לתחושות, לדקויות הרגש,
 . לדמיון ולזיכרון. היום השפות הללו אינן חיות בי עוד, אבל
 . את שורשיהן אני מרגיש בתוכי. לפרקים די במילה אחת כדי
 . להעלות בקסם מראות שלמים.

25 אני חוזר ל-1946, שנת עלייתי ארצה. על האונייה ולאחר
 . מכן במחנה עתלית, שבו נכלאנו על-ידי הבריטים, למדנו כמה
 . מילים בעברית. הן נשמעו אקזוטיות אבל קשות להיגוי. לא
 . היה בהן שום חום, הצליל לא עורר שום אסוציאציה, כמו
 . נולדו מן החול שהקיף אותנו מכל העברים, חמור יותר, הן

hem. De woorden uit haar mond klonken helder, alsof zij ze met een exotisch glazen belletje ten gehore bracht. Mijn grootmoeder sprak Jiddisch en haar taal had een andere klank – beter gezegd: een andere smaak, omdat hij altijd deed denken aan compote van gedroogde pruimen. De dienstbode sprak Roetheens vermengd met woorden van onszelf en woorden zoals grootmoeder ze bezigde. Met de dienstbode bracht ik vele uren per dag door. Ze eiste van mij geen discipline of dat ik hard leerde; ze wilde me alleen maar blij maken. Ik hield van haar en van haar taal, en tot op de dag van vandaag herinner ik me haar gezicht, hoewel ze op het cruciale moment, toen haar hulp hard nodig was als de lucht die we inademen, het huis was ontvlucht met in de zakken van haar jurk juwelen en contant geld dat ze van ons had gestolen. Nog een taal, die wij thuis niet bezigden maar die wel degelijk op straat te horen viel, was Roemeens. Na de Eerste Wereldoorlog werd mijn geboorteland Boekowina geannexeerd door Roemenië en was de officiële taal Roemeens. Wij spraken gebroken Roemeens en hadden ons deze taal nooit goed eigen gemaakt.

Vier talen omgaven ons en leefden met een zekere merkwaardige harmonie in ons voort; ze vulden elkaar aan. Als je Duits sprak en je kon niet op een woord, een uitdrukking of een gezegde komen, behielp je je met Jiddisch of Roetheens. Mijn ouders probeerden tevergeefs te waken over de zuiverheid van het Duits. Woorden uit de talen die ons omringden stroomden ongemerkt naar ons toe. De vier talen vormden samen min of meer één taal en die was rijk aan nuances, contrasten, humor en satire. In deze taal was volop plaats voor gevoelens, subtiele emoties, fantasie en herinnering. Tegenwoordig leven deze talen niet langer in me, maar de wortels ervan voel ik in mijn binnenste. Soms heb ik aan één woord genoeg om volledige scènes tevoorschijn te toveren.

Ik keer terug naar 1946, het jaar dat ik naar Palestina emigreerde. Op het schip en daarna in het kamp Atlit, waar we gevangen waren gezet door de Britten, leerden we enkele woorden Hebreeuws. Ze klonken exotisch, maar waren moeilijk uit te spreken. Er lag geen enkele warmte in; de klank wekte geen enkele associatie op, alsof ze geboren werden uit het zand dat ons aan alle kanten omringde. Ernstiger nog: ze

1 נשמעו כפקודות: לעבוד, לאכול, לסדר, לישון. כמו לא הייתה
 . זו שפה שמדברים בה בשקט אלא שפה של חיילים. בקיבוצים
 . ובחוות הנוער נכפתה עליך השפה בכוח. מי שדיבר בשפת
 . אמו, ננזף, הוחרם ולעיתים הוקע.
 5 מעולם לא הייתי דברן, אבל גם המעט שיצא מפי נבלע בי.
 . חדלנו לדבר בינינו, ושוב, כמו בכל סיטואציה קריטית, האופי
 . בלט ביותר, המוחצנים והשתלטנים ידעו להפיק מזה תועלת
 . רבה, הם הפכו את המילים שבפיהם לפקודות. השתלטו חיש
 . מהר על כל חלל וקולם נישא ברמה.
 10 יותר ויותר נסוגותי אל עצמי. השנה הראשונה בארץ לא
 . הייתה בשבילי יציאה אל העולם, אלא התכנסות קשה יותר
 . ויותר עם עצמי. בשנה הראשונה עבדנו בשדה ולמדנו עברית,
 . תנ"ך ושירי ביאליק. מראות הבית וצלילי שפתו הלכו ונמוגו,
 . והשפה החדשה לא השתרשה בנקל. היו, כאמור, נערים
 15 שאימצו את הקלישאה העברית בקלות, גלגלו מילים כילידי
 . המקום, אבל לי משום-מה עלה במאמצים רבים היגויה של
 . מילה, שלא לומר משפט. לפרקים הייתי מזדמן ליפו, נכון
 . יותר ג'בֵּלִיה, ששם התגוררו קצת קרובים משלי ואנשים
 . שהכרתי לפני המלחמה. במחיצתם הייתה שפת אמי יוצאת
 20 לרגע מכלאה.
 . כדי להתגבר על האלם ועל הגמגום הייתי קורא הרבה
 . בשתי השפות שידעתי לקרוא בהן אז: גרמנית ויידיש. הייתי
 . משנן משפטים שלמים כדי להחזיר לעצמי את שטף הדיבור.
 . כאמור, שפתי באותה עת מורכבת הייתה ממילים. משפט שלם
 25 עלה לי בדמים. הייתי מגמגם כמו רבים מחברי, והקריאה
 . בשתי שפות אמי הייתה ניסיון נואש להתגבר על הפגם
 . הלשוני הזה.
 . המאמץ לשמור על שפת אמי בסביבה שכפתה עלי שפה
 . אחרת היה מאמץ שווא. משבוע לשבוע נתמעטה שפת אמי,

klonken als bevelen – werken, eten, opruimen, slapen, alsof het niet een taal was waarin je rustig kon converseren, maar een taal van soldaten. In de kibboetsen en op de jeugdboerderij werd de taal je met geweld opgelegd. Wie zijn moedertaal sprak, werd berispt, in de ban gedaan en soms streng veroordeeld.

Ik ben nooit spraakzaam geweest, maar ook het weinige dat uit mijn mond kwam werd in me opgeslokt. Wij waren opgehouden met elkaar te spreken, en wederom, als in elke kritieke situatie, kwam ieders persoonlijk karakter sterk naar voren. De extraverte en dominante persoonlijkheden wisten er volop hun voordeel mee te doen; zij zetten de woorden die ze hanteerden om in bevelen, ze namen al heel snel elke ruimte in beslag en hun stem liet zich luidkeels horen.

Meer en meer trok ik me in mezelf terug. Het eerste jaar in Palestina was niet het jaar dat ik de wereld introk, maar bracht een steeds moeizamere ontmoeting met mezelf met zich mee. In het eerste jaar werkten we op het veld en leerden we Hebreeuws, bijbelkennis en de gedichten van Bialik. Gezichten van thuis en de klanken van de bijbehorende taal losten geleidelijk op, maar de nieuwe taal schoot niet gemakkelijk wortel. Er waren, zoals gezegd, jongens die zich het Hebreeuwse slang makkelijk eigen maakten, die de woorden lieten rollen alsof ze autochtonen waren, maar mij kostte de uitspraak van een woord, om nog maar te zwijgen van een zin, grote inspanning. Nu en dan raakte ik verzeild in Jaffo – juister gezegd: Jabalya -, waar een paar van mijn familieleden woonden en mensen die ik nog voor de oorlog had gekend. In hun gezelschap kwam mijn moedertaal voor even uit zijn gevangenis.

Om stomheid en gestotter te boven te komen las ik veel in de twee talen die ik toen kon lezen: Duits en Jiddisch. Ik prentte mezelf volledige zinnen in om weer vloeiend te kunnen spreken. Zoals ik al zei, bestond mijn taal in die tijd uit woorden. Een volledige zin kostte me bloed, zweet en tranen. Ik stotterde zoals veel van mijn kameraden en lezen in de twee talen van mijn moeder was een wanhopige poging om dit spraakgebrek de baas te worden.

De inspanning om mijn moedertaal te bewaren in een omgeving die me een andere taal oplegde was vergeefs. Week na week slonk mijn moedertaal verder weg

1 ובתום השנה הראשונה נותרו ממנה רק אודים. הכאב הזה לא
 2 היה חד־משמעי. אמי נרצחה בראשית המלחמה, וכל
 3 המלחמה נשאתי בתוכי את פניה באמונה כי בתום
 4 המלחמה אפגוש אותה וחיינו ישובו להיות מה שהיו.
 5 שפתה של אמי ואמי היו לאחד. עתה, בדעוך השפה בי, חשתי
 6 כי אמי מתה עלי שנית, זה היה צער שחלחל בי כסם לא רק
 7 בהקיץ אלא גם בשינה. בשינה הייתי נודד עם שיירות של
 8 פליטים, הכול מגמגמים, ורק בעלי החיים, הסוסים, הפרות
 9 והכלבים שבצידי הדרכים מדברים בשפה רהוטה, כמו
 10 התהפכו היוצרות.

11 המאמצים לאמץ את העברית ולהפכה לשפת אם נמשכו
 12 שנים אחדות. היומן המצהיב הזה המונח על שולחני הוא
 13 עדות חיה. לא צריך להיות גרפולוג כדי לראות את המבוכה,
 14 את הבלבול, את הדיסאוריינטציה. שגיאות הכתיב בולטות לא
 15 רק בעברית אלא גם בשפת אמי. כל אות מספרת על קרע ועל
 16 צער, אבל לא על חוסר מודעות, מה אעשה בלא שפה? אני
 17 שואל את עצמי ביומנים בלים אלה. באין שפה אני דומה
 18 לאבן, איני יודע מאין שאבתי את הדימוי הזה, אבל נדמה לי
 19 שהוא הלם ביותר את התחושה כי בלא שפה אני אנבול נבילה
 20 איטית ומכוערת, כמו הגינה מאחורי הבית בחורף.

21 השנים בעליית הנוער ולאחר מכן השנים בצבא לא היו
 22 שנים מלבבות. היו נערים שמצאו את תיקונם בעבודת השדה,
 23 לא מעט מצאו את מקומם בצבא הקבע, אבל רובם יצאו אל
 24 השוק החופשי והתפזרו לכל עבר. המפגשים בינינו הלכו
 25 והתמעטו. באין שפה אין אדם מדבר. שפת אמי, שאהבתי
 26 אותה מאוד, מתה בי לאחר שנתיים של שהות בארץ. ניסיתי
 27 להחיותה באופנים שונים, בקריאה ובשינון מילים ומשפטים,
 28 אך מאמצים אלה, כמו להכעיס, רק החישו את מותה.
 29 מאז בואי ארצה שנאתי את אלה שכפו עלי את הדיבור

en aan het eind van het eerste jaar was er slechts smeulend brandhout van over. Deze pijn was niet eenduidig. Mijn moeder werd in het begin van de oorlog vermoord, en de hele oorlog door droeg ik haar gezicht in mijn binnenste met me mee in het vertrouwen dat ik haar na de oorlog zou ontmoeten en ons leven weer zou worden zoals het geweest was. De taal van mijn moeder en mijn moeder waren één geworden. Nu de taal in mij uitdoofde, had ik het gevoel dat mijn moeder me een tweede keer ontviel. Dat was een verdriet dat als een drug in mij doorsijpelde, niet alleen bij het ontwaken maar ook in mijn slaap. In mijn slaap zwierf ik mee met onafzienbare rijen vluchtelingen; iedereen stotterde en alleen de dieren, de paarden, de koeien en de honden langs de wegen spraken een vloeiende taal, alsof de rollen tussen mens en dier volkomen waren omgekeerd.

Mijn inspanningen om Hebreeuws te leren en die taal in moedertaal te veranderen duurden enkele jaren. Het vergeelde dagboek dat op mijn tafel ligt, is daar het levende bewijs voor. Je hoeft geen grafoloog te zijn om de besluiteloosheid, de verwarring en de desoriëntatie te zien. De spelfouten springen eruit, niet alleen in het Hebreeuws, maar ook in mijn moedertaal. Elke letter vertelt over scheuring en over verdriet, maar níét over gebrek aan bewustzijn. Wat zal ik doen zonder taal? Deze vraag stel ik mezelf in deze versleten dagboeken. Zonder taal lijk ik op een steen. Ik weet niet waar ik deze vergelijking vandaan heb gehaald, maar ik heb het idee dat die wonderwel paste bij het gevoel dat ik zonder taal langzaam en lelijk zou wegwijnen, zoals de tuin achter ons huis in de winter.

Mijn jaren in de jeugdbeweging en daarna mijn jaren in het leger waren geen bemoedigende jaren. Sommige jongens herstelden door de arbeid op het veld, niet weinigen vonden hun plek in het beroepsleger, maar de meesten trokken de vrije markt op en waaierden naar alle kanten uit. We zagen elkaar geleidelijk aan steeds minder vaak. Zonder taal spreekt een mens niet. Mijn moedertaal, waarvan ik zozeer hield, stierf in mij na twee jaar verblijf in Palestina. Ik probeerde hem op verschillende manieren in leven te houden: door te lezen en door me woorden en zinnen in te prenten, maar desondanks stierf hij steeds sneller af.

Sinds mijn komst naar Palestina haatte ik degenen die me dwongen

1 העברי, ועתה, עם מותה של שפת אמי, גברה איבתי אליהם.
 . ברור שהאיבה אינה משנה מצב, רק מבליטה אותה, והמצב
 . ברור היה, כחתוך בסכין: אני לא כאן ולא שם. מה שהיה לי:
 . ההורים, הבית ושפת אמי, אבד לי לעולמים, והשפה הזאת
 5 שהבטיחה להיות שפת אִם אינה אלא אם חורגת.

. אומר מיד: את השפה הפורמלית קנינו במהירות ובמדינה
 . של זריזות, גם את העיתון קראנו כבר בתום השנה הראשונה,
 . אך לא הייתה שום שמחה בקנייה זו. הייתה לי תחושה שאני
 . בשירות צבאי ארוך שיימשך שנים רבות ועלי לאמץ לעת עתה
 10 שפת חיילים זו, אך בתום השירות, שיהיה כמו סיום המלחמה,
 . אני אשוב אל שפת אמי. הייתה כמובן, דילמה אחרת: שפת
 . אמי, כאמור, הייתה גרמנית, שפתם של רוצחי אמי. כיצד
 . שבים ומדברים בשפה הטבולה בדם יהודים. הדילמה הזאת,
 . עם כל חומרתה, לא פגמה בתחושה שהגרמנית שלי אינה
 15 שפתם של הגרמנים אלא שפתה של אמי. וברור כשמש שאם
 . אפגוש אותה אדבר עמה בשפה שדיברתי עמה מאז ינקותי.

. השנים בצבא היו שנים של בדידות ונכר. לא היה לי בית
 . בארץ, והצריפים השוממים בצריפין, בבית ליד ובחצרים,
 . שמירות היום ושמירות הלילה רק הגבירו את הנכר. לא היה
 20 לי מקום להימלט אליו, ונמלטתי אל היומן שלי. היומן שלי
 . מאותם הימים מלא געגועים להורי, לבית שאבד לי. משונה,
 . דווקא בצבא התעצבו הגמגומים הראשונים שלי בדמות
 . שירים קצרים. אני אומר "שירים", אך היו אלה, לאמיתו של
 . דבר, יבבות של בעל חיים שננטש, החוזר על יבבותיו באיזו
 25 מונוטוניות מייגעת. מחשבות, הרגשות ודמיונות רחשו בי כל
 . העת. אך באין מילים הצטמצם הכול לכדי יבבה.

. בצבא התחלתי, נכון יותר ניסיתי, לקרוא את הספרות
 . העברית, זה היה הר תלול והרבה מעבר לכוחותי. בראשית
 . שנות החמישים היו באופנה יזהר ושמיר. כל דף היה בשבילי

Hebreeuws te spreken, en nu, nu mijn moedertaal stierf, nam mijn haat jegens hen alleen maar toe. Het is duidelijk dat haat geen verandering brengt in een situatie, maar die slechts prononceert, en de situatie was pijnlijk duidelijk: ik was niet hier, maar evenmin daar. Wat ik ooit had – ouders, een thuis en een moedertaal – had ik allemaal voorgoed verloren, en deze taal die moedertaal zou moeten zijn, was niet meer dan een stiefmoeder.

Ik zeg er meteen bij: de formele taal verwierven we ons snel en in rap tempo, en ook de krant lezen we al aan het eind van het eerste jaar, maar er school geen enkele vreugde in deze verwerving. Ik had het gevoel dat ik in een eindeloos lange militaire dienst zat die nog vele jaren zou duren en dat ik me voorlopig deze soldatentaal eigen moest maken, maar dat ik na beëindiging van de dienst, die gelijk zou staan aan het einde van de oorlog, naar mijn moedertaal zou terugkeren. Er was uiteraard nog een ander dilemma: mijn moedertaal was zoals bekend Duits – de taal van de moordenaars van mijn moeder. Hoe kon je weer een taal spreken die gedrenkt was in het bloed van joden? Dit dilemma, hoe ernstig en zwaarwegend ook, tastte het gevoel niet aan dat mijn Duits niet de taal van de Duitsers was, maar de taal van mijn moeder, en het was zonneklaar dat ik als ik haar zou ontmoeten, met haar de taal zou spreken die ik sinds mijn vroegste kinderjaren met haar had gesproken.

De jaren in het leger waren jaren van eenzaamheid en vervreemding. Ik had geen thuis in het land en de desolate barakken in Tzirifien, Beit Lid en Hatseriem versterkten alleen maar mijn gevoel van vervreemding wanneer ik overdag en 's nachts moest wachtlopen. Ik had geen plek om naartoe te vluchten en ik nam mijn toevlucht tot mijn dagboek. Mijn dagboek uit die tijd liep over van verlangen naar mijn ouders, het thuis dat ik was kwijtgeraakt. Het was merkwaardig, maar juist in het leger vormde zich mijn eerste gestamel in de vorm van korte gedichten. In werkelijkheid waren het niet zozeer gedichten als wel jammerklachten van een verlaten dier dat zijn kreten in een afmattende monotonie eindeloos herhaalde. Gedachten, gevoelens en fantasieën roerden zich al die tijd in mij, maar zonder woorden schrompelde alles ineen tot een gejammer.

In het leger begon ik – beter gezegd: probeerde ik – Hebreeuwse literatuur te lezen. Die was een steile berg en de zaak ging mijn krachten te boven. In het begin van de jaren vijftig waren Yizhar en Shamier populair. Elke bladzijde was voor mij

1 משוכה, ובכל זאת קראתי בשקיקה, כמו מבקש להתוודע אל
 . ארץ נכר שאליה נקלעתי. באותה עת חיפשתי את עצמי ואת
 . זהותי בצעירים בדמותי, אך מה שעלה מתוך הדפים שקראתי
 . היה עולם זר, מאוכלס באנשים צעירים נחרצים בדעתם,
 5 חיילים או מפקדים או איכרים בשדות פתוחים. אני באתי
 . מחיים שלא היו בהם לא סדר ולא הדר, אבל גם לא תמימות
 . ילדותית ולא אידאליזציה. חזרתי וקראתי, אך ככל שהמשכתי
 . ברור היה כי חיים יפים ומהוגנים אלה של עבודה, לוחמה
 . ואהבה לא יהיו מנת חלקי, גם אם אעשה את הבלתי אפשרי.

10 עניין אחר, אך לאמיתו של דבר אותו עניין: באותם הימים
 . דיברו האנשים סביבי במילים גבוהות ובסמאות. אני שנאתי
 . מאז ילדותי מילים גבוהות ומנופחות, אהבתי לעומתן מילים
 . קטנות ושקטות המעלות ריחות וצלילים. ושום סכסוך שאין
 . לגשר עליו.

15 נחוץ היה לי, כפי שהסתבר לי לימים, חיבור אחר לשפה
 . העברית, לא חיבור מכניסטי אלא פנימי. גם בזה, כבתחומים
 . אחרים, באו לעזרתי אנשים שספק אם בלעדיהם הייתי יוצא
 . מהכלא שהושמתי בו. ראש להם דב סדן ולימים לייב רוכמן.
 . אצל דב סדן למדתי יידיש. יידיש, כאמור, לא הייתה שפת
 20 אמי, אלא שפת הסבים שלי. בזמן המלחמה ובנדודים אחריה
 . הוספתי מילים, אך לידי שליטה של ממש בה לא הגעתי. אצל
 . דב סדן דרו בכפיפה אחת יידיש ועברית כאחיות תאומות.
 . בשיעורים דיברנו עברית, אך את הטקסטים קראנו ביידיש.
 . אצל דב סדן נודע לי דבר שלא הרבו לדבר עליו באותם
 25 הימים, כי רוב הסופרים העבריים היו כפולי לשון, הם כתבו
 . בה־בעת בשתי הלשונות. הגילוי הזה היה בשבילי גילוי
 . מרעיש, משמע שהכאן והשם אינם מנותקים כפי שרעשו
 . הסמאות, קראנו את מנדלי בשתי לשונותיו וכן את ביאליק,
 . את שטיינברג ואת עגנון. העברית שלהם הייתה מחוברת אל

een onneembare horde, en toch las ik hunkerend, alsof ik vertrouwd wilde raken met een vreemd land waarin ik toevallig terecht was gekomen. In die tijd zocht ik mezelf en mijn identiteit bij mensen van mijn leeftijd, maar uit de bladzijden die ik las kwam een andere wereld naar voren, bevolkt door jonge, vastbesloten mensen, soldaten of commandanten of boeren op open velden. Ik kwam uit een leven dat geen orde en geen luister kende, maar evenmin kinderlijke onschuld en idealisering. Ik las steeds weer opnieuw, maar hoe verder ik kwam, hoe duidelijker ik ging beseffen dat dit mooie, waardige leven van arbeid, strijd en liefde mij niet ten deel zou vallen, ook al zou ik het onmogelijke doen.

Een andere kwestie, maar in werkelijkheid dezelfde: in die dagen spraken de mensen om me heen met grootse woorden en leuzen. Ik had sinds mijn kinderjaren een hekel aan grootse en opgeblazen woorden; ik hield juist van kleine, stille woorden, die geuren en geluiden oproepen. Wederom een schier onoplosbaar conflict.

Ik had, zoals me op den duur wel duidelijk werd, een andere binding met de Hebreeuwse taal nodig. Geen mechanische, maar een interne binding. Ook daarbij kwamen mensen me, zoals op andere terreinen, te hulp; het viel te betwijfelen of ik zonder hen uit de gevangenis waarin ik was vastgezet zou zijn gekomen. De voornaamste was Dov Sadan, en later Leib Rochman. Bij Dov Sadan leerde ik Jiddisch. Jiddisch was, zoals ik al eerder vertelde, niet de taal van mijn moeder, maar de taal van mijn grootouders. Tijdens de oorlog en de omzwervingen daarna voegde ik woorden toe aan mijn woordenschat, maar tot een echte beheersing van de taal kwam ik niet. Bij Dov Sadan hoorden Jiddisch en Hebreeuws als tweelingzusters bij elkaar. Tijdens de lessen spraken we Hebreeuws, maar de teksten lasen we in het Jiddisch. Door Dov Sadan kwam ik iets te weten waarover men in die dagen niet veel sprak, namelijk dat de meeste Hebreeuwse schrijvers tweetalig waren; ze schreven in twee talen tegelijkertijd. Deze ontdekking was voor mij een sensationele openbaring. Dat betekende dat het hier en het daar niet zo losgekoppeld waren als de leuzen met veel tamtam verkondigden. Wij lasen Mendele Mocher Sforiem in zijn twee talen, evenals Bialik, Steinberg en Agnon. Hun Hebreeuws was verbonden met

1 מקומות מוכרים לי. אל נופים שזכרתי ואל איזו נגינה שְׂכוּחָה
 . שנתגלגלה אלי מן התפילה של הסבים. העברית של עליית
 . הנוער והצבא הייתה שפה לעצמה, שלא היה לה שום חיבור
 . אל שפתי הקודמת ואל ניסיונות חיי הקודמים.

5 דב סדן פרש לפנינו מפה יהודית אחרת, מפה שבה עברית
 . ויידיש, אמנות עם ואמנות של יחידים. דרות בכפיפה אחת.
 . בראייתו הכוללת של דב סדן לא הייתה שום מונוליתיות
 . יהודית, לא לשונית ולא אמנותית. הוא ראה את החיים
 . היהודיים בהווה כמו אחרי השבירה הגדולה, אם להשתמש
 10 במונח קבלי. כמו אז גם עכשיו יש שברים רבים, ותפקידנו
 . הוא לאחותם ולהעלות את הניצוצות החיים בתוכם. ובמילים
 . אחרות: הדרך הראשית של החיים היהודיים השתבשה, ועתה
 . אין לנו אלא לאסוף את הרסיסים ולנסות לאחותם. התנועות
 . היהודיות הגדולות של מאתיים השנים האחרונות: החסידות,
 15 המתנגדות, ההשכלה והתחייה, שוב אין בכוחן לחיות בנפרד,
 . ויש להרכיב מהן חיים יהודיים חדשים, הפלורליזם הזה נשמע
 . משונה באותם הימים. אידאולוגיות אינן סובלות פלורליזם.
 . העולם מחולק היה לשחור וללבן: גולה לעומת מולדת. חיי
 . מסחר לעומת חיי עבודה, חיים קולקטיביים לעומת חיים
 20 פרטיים, אך מעל לכול רעמה הססמה הנודעת: "שכח את
 . הגולה והכה שורש באדמה". אך מה לעשות ובי קינן סירוב
 . עמוק להכחיד את עברי ולבנות על הריסותיו חיים חדשים.
 . המחשבה כי אדם חייב להכחיד את עברו כדי לבנות עליו חיים
 . חדשים נראתה לי כבר אז משובשת, אך לא העזתי להשמיע
 25 מחשבה זו אפילו לעצמי. אדרבא, האשמתי את עצמי בגלותיות,
 . במחשבה בורגנית וכמובן באנוכיות שאין לה תקנה. מבחינה זו,
 . ולא רק מבחינה זו, היה דב סדן מורה דרך אמיתי. הוא ידע בדיוק
 . מאין באתי ואילו ירושות עיוורות אני נושא בחובי, וגם ניחש
 . שבעתיד יהיו ירושות אלו המסד והטפחות של חיי.

plaatsen die mij bekend en vertrouwd waren, met uitzichten die ik me herinnerde en met een zekere vergeten melodie die vanuit het gebed van mijn grootouders in mij weer tot leven kwam. Het Hebreeuws van de jeugdbeweging en het leger was een taal op zichzelf, die geen enkele binding had met mijn vroegere taal en met mijn eerdere levenservaringen.

Dov Sadan spreidde een andere joodse kaart voor ons uit, een kaart waarop Hebreeuws en Jiddisch, volkskunst en kunst van enkelingen, onder één kap huizen. In het alomvattende perspectief van Dov Sadan bestond er geen joods monolithisch geheel, noch in taalkundig noch in artistiek opzicht. Hij zag het joodse leven in het heden als na de grote breuk, om een kabbalistische term te gebruiken. Zoals toen zijn er ook nu vele breuken, en het is onze taak ze te helen en de levensvonken erin naar boven te halen. Met andere woorden: de hoofdweg van het joodse leven is gecorrumpeerd geraakt, en nu rest ons niets dan de scherven te verzamelen en proberen die aan elkaar te passen. De grote joodse bewegingen van de laatste tweehonderd jaar – het chassidisme, de beweging van de mitnaggediem (tegenstanders van het chassidisme), de joodse Verlichting en de nationale wedergeboorte – kunnen niet langer apart voortleven; nee, men moet daaruit een nieuw joods leven samenstellen. Dit pluralisme klonk abnormaal in die dagen. Ideologieën verdragen geen pluralisme. De wereld was in zwart en wit verdeeld: diaspora tegenover vaderland, een leven gewijd aan handel tegenover een leven gewijd aan arbeid, een leven in collectief tegenover het privé-leven. Maar boven alles uit fulmineerde de bekende leus: ‘Vergeet de ballingschap en wortel je in deze aarde.’ Maar wat te doen wanneer zich in mij een diepe weigering deed gelden om mijn verleden met wortel en tak uit te roeien en op de puinhopen daarvan een nieuw leven op te bouwen? De gedachte dat een mens zijn verleden zou moeten vernietigen om daarop een nieuw leven op te bouwen leek me toen al verkeerd, maar ik durfde mijn verwerping ervan niet eens voor mezelf onder woorden te brengen. Integendeel, ik beschuldigde mezelf van een diasporamentaliteit en bourgeoisdinken en natuurlijk van een onverbeterlijk egoïsme. In dit opzicht – en niet alleen in dit opzicht – was Dov Sadan een ware gids. Hij wist precies waar ik vandaan kwam en welke blinde erfenissen ik in me meedroeg, en tevens bevroedde hij dat deze erfenissen in de toekomst het fundament en de bouwstenen van mijn leven zouden zijn.

לייב רוכמן היה סופר יידיש ואדם קרוב אלי מאוד. בביתו
 שמעתי יידיש אחרת. היינו מתכנסים לעיתים מזומנות. חוג
 קטן, שהוא היה קורא לפנינו משירת יידיש ומהפרוזה שלה.
 בביתו שמעתי בראשונה את שירי מ"ל הלפריץ, יהואש,
 גלטשטיין ורחל זיכלינסקי. הוא קרא בשקט ובהטעמה לא
 מובלטת, כמו יוצק את המילים לתוכנו.

רוכמן גדל בבית חסידי והתחנך בביתו של הרבי מפרוסוב.
 שלא כבני דורו שמר אמונים למורשתו החסידית, אורח חייו
 לא היה חסידי, אבל אוצר המילים שלו וביטויין היו חסידיים
 לחלוטין. פעם בשבוע הייתי יושב עמו וקורא את הקלאסיקה
 החסידית, את "תולדות", את "מגיד דבריו ליעקוב", את
 "ליקוטי מוהר"ן" ואת "נועם אלימלך". הספרים כתובים
 בעברית, אך אין זו העברית של עליית הנוער, עבודה היא
 עבודת השם, ההשגחה אינה השגחה סתם, אלא השגחת השם.
 ביטחון אינו ביטחון היישובים, אלא ביטחון בשם, לא רק
 למלים משמעות שונה, גם למשפט. כמו התנגן בניגון
 אחר, מעין עירוב של יידיש ועברית, פה ושם גם מילה סלכית.

ספרות יידיש והספרות החסידית היו הניגוד הגמור לכל
 שרחש כאן, ולי דווקא נעמו מאוד שני מחוזות חיים אלה, כמו
 היו הבית שאבד לי; אך מעבר לזה קלטתי דבר שרק לימים
 ירדתי לסוף ענייניו: הספרות, אם ספרות אמת היא, היא הנגינה
 הדתית שאבדה לנו. הספרות אוצרת בתוכה את כל המרכיבים
 של האמונה: הרצינות, ההפנמה, הנגינה והמגע עם התכנים
 הכמוסים של הנפש. אין צורך לומר מה רחוקה הייתה תפישה
 זו מן הראליזם הסוציאליסטי שפרח אז בעיתון "על המשמר"
 וב"האורלוגין" של שלונסקי. אמת, גם אני עצמי לא ידעתי
 באותם הימים מה בדיוק אני לומד משני מורי ולאן יובילו
 אותי לימודים אלה ברבות הימים.

כשאני מעיין ביומן שלי משנות הארבעים המאוחרות

Leib Rochman was een Jiddisch schrijver en een mens die me zeer na stond. In zijn huis hoorde ik een ander soort Jiddisch. Wij kwamen er geregeld bijeen, een klein kringetje, en hij las ons dan voor uit zijn Jiddische poëzie en proza. In zijn huis hoorde ik voor het eerst de gedichten van M.L. Halperin, Yehoash, Glattstein en Rachel Zichlinsky. Hij las rustig en met kalme, gelijkmatige intonatie voor, alsof hij de woorden in ons binnenste wilde gieten.

Rochman was opgegroeid in een chassidisch milieu en was onderricht in het huis van de rabbi van Prusow. Anders dan zijn generatiegenoten bleef hij trouw aan zijn chassidische erfgoed. Zijn manier van leven was niet chassidisch, maar zijn woordenschat en zijn manier van uitdrukken waren onmiskenbaar chassidisch. Eén keer per week zat ik bij hem thuis en las de chassidische klassieken, de *Toldot*, de *Verhalenverteller van Jakob*, de *Verzamelingen van Moharan*, de *Lieflijkheid van Elimelech*. De boeken waren in het Hebreeuws geschreven, maar het was niet het Hebreeuws van de jeugdbeweging. *Awoda*, 'arbeid', dat betekende hier het dienen van de Almachtige; voorzorg was niet zomaar voorzorgsmaatregelen treffen, maar Gods voorzienigheid; veiligheid was niet veiligheid van de nederzettingen, maar je vertrouwen stellen op God. Niet alleen de woorden hadden een verschillende betekenis, maar ook de zin. De zin werd als het ware op een andere toon afgespeeld, een soort mengeling van Jiddisch en Hebreeuws, met hier en daar ook nog een woord Slavisch.

Jiddische literatuur en chassidische literatuur waren in volkomen tegenstelling met alles wat er speelde in het Israël van die dagen, maar mij waren deze twee literaire domeinen juist aangenaam, alsof ze het thuis waren dat ik verloren had. Maar afgezien daarvan nam ik iets in me op waarvan ik de reikwijdte pas op den duur ten volle begreep: literatuur is – als het echte literatuur is tenminste – de religieuze melodie die we verloren hebben. De literatuur bergt alle componenten in zich van het geloof: de plechtige ernst, de internalisatie, de melodie en het contact met de verborgen aspecten van de ziel. Het is onnodig te zeggen hoe ver deze notie af stond van het sociaal realisme dat toen bloeide in de socialistische kranten, *Op wacht* en *De klok* van Shlonski. Het is waar dat ook ikzelf in die tijd niet beseftte wat ik precies leerde van mijn twee leermeesters en waar deze studie mij in een verdere toekomst heen zou voeren.

Wanneer ik mijn dagboek uit de late jaren veertig

1 וראשית שנות החמישים, יש בו חלוקה ברורה, כשאני כותב
 . על בית הורי, רוב המילים הן בגרמנית או בידיש, וכשאני
 . מדבר על חיי כאן, המילים בעברית, ורק באמצע שנות
 . החמישים מתחילים המשפטים לזרום באחידות ובעברית, אצל
 5 חברי היה אימוץ השפה כנראה פשוט יותר. הם ניתקו עצמם
 . מן הזיכרון ובנו להם שפה שהיא כולה כאן, רק כאן, ומבחינה
 . זו, ולא רק מבחינה זו, הם היו הבנים הנאמנים של אותן
 . השנים. באנו ארצה לבנות ולהיבנות, "לבנות ולהיבנות"
 . נתפרש אצל רובנו כהכחדת הזיכרון. כהשתנות מוחלטת
 10 וכהתחברות אל כברת ארץ זו; במילים אחרות: "חיים
 . נורמליים" כפי שנהוג היה לכנותם.

. היומן מגומגם ודל ובה בעת מלא עד התפוצצות. מה אין בו:
 . געגועים כמובן, רגשי אשמה, סרטוטי התבוננות וייסורי מין,
 . ומעבר לכול איזה ניסיון נואש לחבר מראות ילדות יקרים עם
 15 החיים החדשים. המאבק הזה היה מאבק יומיומי והוא השתרע
 . על פני חזית רחבה: השכלתי שהסתיימה בכיתה אלף, הגוף שלא
 . היה חזק, הדימוי העצמי הנמוך, הזיכרון שנצטווה להיעלם
 . וסירב, הבטחה האידאולוגית שביקשה לעשות ממני אדם בעל
 . אופק מצומצם, ובאופן אחר: לשמור על האני שנתבקש להיות
 20 מה שלא רצה ומה שלא יכול היה. אך מעל לכול נאבקתי לקנות
 . את השפה ולאמץ אותה כשפת אם. בגיל מוקדם מאוד, ולפני
 . שידעתי כי גורלי יטה אותי אל הספרות, לחש לי האינסטינקט, כי
 . בלא ידיעה אינטימית של הלשון חיי יהיו שטוחים ומדולדלים.

. התפיישה באותן השנים בנוגע לשפה הייתה מכניסטית
 25 מעיקרה: קנה מילים וקנית שפה. הגישה המכניסטית הזאת,
 . שביקשה לעקור אותך מעולמך ולשתול אותך בעולם שאחיותך
 . בו קלושה, גישה זו, חייבים להודות, ניצחה, אך אוי, באיזה
 . מחיר ניצחה: במחיר הכחדת הזיכרון והשטחת הנפש.

* * *

en het begin van de jaren vijftig doorlees, is er daarin een duidelijke afbakening. Wanneer ik schrijf over het huis van mijn ouders, zijn de meeste woorden in het Duits of het Jiddisch, en wanneer ik het heb over mijn leven hier, zijn de woorden in het Hebreeuws; pas halverwege de jaren vijftig beginnen de zinnen consistent in het Hebreeuws te stromen. Mijn vrienden leerden de taal blijkbaar eenvoudiger aan. Ze maakten zich los van de herinnering en bouwden zich een taal op die geheel hier en alleen hier behoorde, en in dit opzicht – en niet alleen in dit opzicht – waren ze de trouwe zonen van die jaren. Wij waren naar Palestina gekomen om te bouwen en gebouwd te worden. ‘Bouwen en gebouwd worden’ werd door de meesten van ons geïnterpreteerd als een compleet wegvagen van de herinnering, als een onomkeerbare transformatie en als een volkomen vereenzelviging met dit stukje land. Met andere woorden: dat heette een ‘normaal leven’.

Het dagboek is een stamelend en armetierig geheel, en tegelijkertijd is het tot barstens toe vol. Wat staat er niet in? Nostalgie natuurlijk, schuldgevoelens, schetsen met observaties en beschouwingen, seksuele kwellingen, en bovenal een wanhopige poging om kostbare jeugdherinneringen te verbinden met het nieuwe leven. Dit was een elke dag terugkerende strijd, die zich over een breed front uitstreckte: mijn onderwijs, dat met de eerste klas was gestopt, mijn lichaam dat niet sterk was, mijn geringe zelfrespect, de herinnering die móést verdwijnen en die dat vertikte, de ideologische zekerheid die van mij een mens met een beperkte horizon wilde maken. En je zou het ook anders kunnen zeggen: ik moest iets zien te behouden van het *ik* dat gevraagd werd te zijn wat het niet wilde en wat het niet kón zijn. Maar vooral streed ik om de taal aan te leren en die te adopteren als moedertaal. Op zeer jonge leeftijd en voordat ik wist dat mijn lot me naar de literatuur zou voeren, fluisterde mijn instinct me in dat zonder intieme kennis van de taal mijn leven oppervlakkig en armzalig zou zijn.

De opvatting over taal in die jaren was in wezen mechanistisch: verwerf je woorden en je hebt daarmee een taal verworven. Deze mechanistische houding, die ernaar streefde jou te ontwortelen uit jouw wereld en je in een wereld te planten waarop je zo’n zwakke greep had – deze houding, zo moet iedereen wel bekennen, heeft gewonnen. Maar o wee, tegen welke prijs? De prijs was een volslagen wegvagen van de herinnering en het platstrijken van de ziel.

* * *